

Dariusz Brązkiewicz

Akademia Bialska im. Jana Pawła II

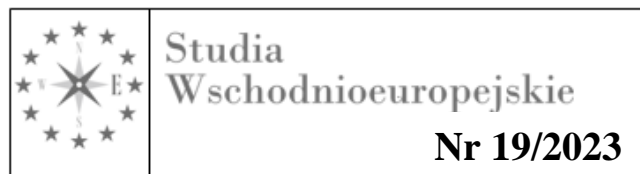
Julia Nowicka

Akademia Sztuki Wojennej

Zbigniew Ciekanski

Menedżerska Akademia

Nauk Stosowanych w Warszawie

Odbudowa bezpieczeństwa militarnego państwa na przykładzie granicy wschodniej Polski

Wstęp

Jednym z elementów w stosunkach międzynarodowych jest budowa przez poszczególne państwa swojego bezpieczeństwa militarnego, a tym samym swojej pozycji i znaczenia. Budowa tego bezpieczeństwa może być realizowana na dwa sposoby. Pierwszy sposób, bardziej ekonomiczny, to rozbudowa i modernizacja swojej armii oraz uczestnictwo we wszelkiego rodzaju sojuszach polityczno-militarnych. Drugi sposób to samodzielna rozbudowa armii ze zwiększonymi kosztami, dająca możliwość podniesienia indywidualnego znaczenia w regionie lub na świecie. Niewiele jest państw samodzielnie realizujących drogę rozwoju armii, większość państw wybiera drogę rozwoju swoich sił zbrojnych poprzez współpracę handlowo-przemysłową i w ramach sojuszy. Sojusze poprzez synergię siły dają większe gwarancje bezpieczeństwa militarnego oraz możliwość uzyskania przez poszczególnych członków gwarancji bezpieczeństwa przy reformie lub odbudowie własnego potencjału militarno-gospodarczego.

Agresja 24 lutego 2022 r. Rosji na Ukrainę uzmysłowiła wielu przywódcom krajów i społeczeństwom, szczególnie Europy Środkowo-Wschodniej jak ważnym elementem jest bezpieczeństwo militarne. W przypadku wielu państw tego regionu ich obecność w sojuszu NATO pozwala na spokojniejszą analizę ewentualnego zagrożenia. Niemniej wojna ta spowodowała w wielu krajach zmianę polityki i przeznaczenie większych środków na

wzmocnienie swoich sił zbrojnych. Jednym z państw o największych planach rozbudowy i modernizacji swoich sił zbrojnych jest Polska. Dotyczy to głównie komponentu Wojsk Lądowych Sił Zbrojnych RP z wojskami pancernymi i artylerią na czele oraz ich obroną przeciwlotniczą i przeciwrakietową. Będąc krajem sąsiadującym z Ukrainą i Rosją, Polska jest najbardziej narażona na możliwość eskalacji ograniczonych działań zbrojnych lub na ewentualne późniejsze próby rozszerzenia konfliktu. Zagrożenia te nie są oderwane od możliwych scenariuszy, a obecność w NATO nie powinna być wytłumaczeniem dla braku działań ze strony Polski. Tylko rozbudowa potencjału militarnego pozwoli mieć narodowe gwarancje bezpieczeństwa militarnego, tak ważnego dla kraju, który w historii ma przykłady swojej słabości wojskowej i uleganiu przemocy zbrojnej, szczególnie ze strony wschodniego sąsiada – Rosji.

Sytuacja geopolityczna a wzrost zagrożenia państwa

Narastające w ostatnim czasie procesy globalizacyjne świata, wzrastające tendencje integracyjne, a także rewolucje komunikacyjne i informatyczne spowodowały, że tradycyjne kategorie geopolityczne czyli granice, przestrzeń, położenie geograficzne zaczęły tracić na znaczeniu, a co za tym idzie, współczesna geopolityka kształtuje się w zupełnie nowej sytuacji. Świat staje się coraz bardziej współzależny, a rywalizacja o nowe terytoria i tzw. „polityka siły” nie są już dominującymi aspektami współczesnej geopolityki. W analizie procesów geopolitycznych większą wagę przywiązuje się do pojęcia „polityka”, gdyż na procesy polityczne w dużej mierze wpływają czynniki geograficzne. W przypadku rozważań geopolitycznych czynnik geograficzny nie pojawia się nigdy jako samodzielny element rozważań. Wszelkie wybory i procesy polityczne uzależnione są także od wielu innych czynników takich jak: religia, kultura, technologia i przede wszystkim ideologia. Współcześnie wielu badaczy zajmujących się pojęciem geopolityki podkreśla fakt, że obecnie nie istnieje już obiektywna wiedza o ludzkiej przestrzeni. To podmiot dokonujący poznania przestrzeni geopolitycznej nas otaczającej, w sposób subiektywny dokonuje analizy i różnie ją interpretuje. Przestrzeń geopolityczna nie jest więc nam „dana” raz na zawsze. Jest ona wytwarzana zarówno przez grupy, jak i przez podmioty społeczne i jednostki. Tak więc poprzez funkcję lokalizacji geograficznej następuje ocena roli i miejsca danego państwa w systemie globalnym. Musi być ona również uznana przez pozostałych członków stosunków międzynarodowych. Do tego dochodzi kolejny bardzo ważny element preferencji wyobraźniowych obywateli danego

państwa²⁰¹. Temu podejściu – braku rywalizacji o terytoria – przeczy współczesna wojna rosyjsko-ukraińska, w której to Rosja jawnie dokonuje siłowej aneksji kolejnych obszarów Ukrainy, której nie akceptuje społeczność międzynarodowa.

Państwa jako najważniejsze podmioty stosunków międzynarodowych funkcjonują zawsze w określonym środowisku i obejmują różnorodne komponenty (procesy, zjawiska, przedmioty) oraz wzajemne relacje pomiędzy nimi. Od tego więc w jaki sposób dane komponenty oddziałują na siebie nawzajem zależy funkcjonowanie państwa w sferze ekonomicznej, technologicznej, militarnej, społecznej, politycznej i ekologicznej. Wszystkie te komponenty oddziałują na państwo w różnym stopniu. Najczęściej jest to oddziaływanie pożądane czyli korzystne, ale zdarza się też działanie niepożądane, czyli stwarzające niebezpieczeństwo. Bywa też tak, że wpływ komponentów stanowi zagrożenie dla bytu danego państwa, czasami dla jego rozwoju w chwili obecnej i w przyszłości. Na ogół jednak komponenty tworzą zarówno zewnętrzne jak i wewnętrzne środowisko bezpieczeństwa państwa, oraz militarne i niemilitarne warunki realizacji interesów i osiągnięcia celów w dziedzinie bezpieczeństwa przez różne podmioty. Do podstawowych warunków bezpieczeństwa należą cztery kategorie: wyzwania, szanse, a także zagrożenia i ryzyka. Takie okoliczności, gdy niezależnie od podmiotu następują sprzyjające realizacji jego interesów i osiągnięciu celów nazywa się szansami. O wyzwaniach można mówić, gdy występują sytuacje problemowe w dziedzinie bezpieczeństwa. Powodują one nagłą potrzebę podejmowania decyzji. Niekiedy konieczne są działania zaradcze. Gdy nie ma odpowiedniej reakcji na wyzwania, może nastąpić przekształcenie się wyzwań w zagrożenia. Nie zawsze jednak działania podmiotu w sferze bezpieczeństwa przynoszą skutki pozytywne. Czasami prowadzą one do następstw negatywnych. Nazywa się je ryzykami bezpieczeństwa. Do najistotniejszych warunków bezpieczeństwa należą zagrożenia. Istnieje wiele definicji zagrożeń, ale najpopularniejsza jest następująca: sytuacje, zdarzenia lub działania, potencjalne lub istniejące zjawiska, które mogą mieć destrukcyjny wpływ na podmiot, które zagrażają mu w sposób pośredni lub bezpośredni. Istnieją więc dla środowiska bezpieczeństwa zarówno zagrożenia zewnętrzne jak i wewnętrzne, militarne jak i niemilitarne. Te ostatnie to przede wszystkim zagrożenia ekonomiczne, psychospołeczne, ekologiczne i polityczne. Mogą wśród nich być zagrożenia zamierzone czyli intencjonalne, ale bywają też losowe, a więc przypadkowe. Należy zauważyć, że początek XXI w. wpłynął znacząco na ewolucję potencjalnych niebezpieczeństw. Właśnie teraz najbardziej negatywny wpływ na zdrowie i życie ludzi, na ich warunki bytu,

²⁰¹ J. Potulski, *Wprowadzenie do geopolityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010, s. 38-40.

mienie i środowisko naturalne mają te zagrożenia, które oddziałują na funkcjonowanie całych państw. To one w dużej mierze prowadzą do destabilizacji życia państwowego i społecznego²⁰².

Gdy przeanalizuje się lata dziewięćdziesiąte XX w., widać wyraźnie, że to wtedy zostały zapoczątkowane zmiany przestrzeni bezpieczeństwa na świecie. Rozpad ZSRR i całego bloku wschodniego, a także pokojowe zjednoczenie Niemiec miały istotny wpływ na zmianę i układ sił w Europie. Ale dopiero pierwsze dekady XXI w. przyniosły wzrost znaczenia zagrożeń asymetrycznych. To właśnie wówczas dokonały się najbardziej intensywne zmiany w globalnym środowisku bezpieczeństwa. Rok 2001 przyniósł początek światowej „wojny z terroryzmem”, a jej przyczyny należy upatrywać w przeprowadzonym przez Al-Kaidę 11 września 2001 r. ataku na World Trade Center i Pentagon w USA. Z kolei po roku 2011 i intensywnych wystąpieniach społecznych w okresie Arabskiej Wiosny nastąpiły lawinowe, niekontrolowane migracje ludności, wykazujące i obnażające słabości krajów Bliskiego Wschodu i dezintegrację krajów Afryki Północnej. Wzmogło to w jeszcze większym stopniu konflikty etniczne oraz religijne, a czasami także wybuch wojny domowej. Uwidoczniło się wypieranie demokratycznych wartości, a ludności tych terenów zagroził brak warunków do pokojowego współistnienia. Nie wszyscy mają możliwość osobistego rozwoju i wyrażania własnych przekonań, niezależnie od polityki i religii²⁰³.

W dynamicznym środowisku bezpieczeństwa niemal cały czas zachodzą zmiany. Jeśli rozpozna się i zidentyfikuje już istniejące niebezpieczeństwa, a także wyczuje zagrożenia potencjalne, które mogą dopiero nastąpić na skutek decyzji politycznych wówczas można mówić o optymalnym poziomie bezpieczeństwa państwa. Tak więc bezpieczeństwo jest procesem dynamicznym i zmiennym w czasie, a jednocześnie o bezpieczeństwie nie można myśleć jako o stanie o zmiennych cechach. Tak ukierunkowana analiza pozwala na tworzenie odpowiednich narzędzi, które w momencie pojawienia się zjawisk nieoczekiwanych i nagłych, pozwolą zrozumieć istotę tych wydarzeń i skutecznie zahamować ich wielowymiarowe skutki. Współczesne zagrożenia w przeciwieństwie do tych pojawiających się w XX w., są rezultatem wielu zjawisk i procesów. Do niedawna pozostawały one jedynie w sferze zainteresowań teoretyków, analityków i polityków. Tak więc w obecnej dobie potrzebna jest zmiana samego

²⁰² Z. Polcikiewicz, P. Siemiątkowski, P. Tomaszewski, *Współczesne wyzwania polityki bezpieczeństwa państwa*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń, 2019, s. 31-32.

²⁰³ E. Kochanek, K. Ligęza, J. Kupiński, *Geopolityczne aspekty bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Akademickie AMW, Gdynia 2019, s. 27-28.

myślenia o budowie bezpieczeństwa. Musi dojść do zmiany doktryn w zakresie bezpieczeństwa. Planowanie działań musi następować z dużym wyprzedzeniem, a wyposażenie sił zbrojnych i zapewnienie odpowiedniej infrastruktury powinno wiązać się ze sporym nakładem finansowym. Należy dokonywać systematycznej analizy uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych państwa. Okazuje się, że nie istnieje jeden uniwersalny model budowania bezpieczeństwa, lecz dla każdego z państw przyjmuje on charakter indywidualny. Każde państwo należy rozpatrywać przez pryzmat organizmu społecznego. Nie tylko każde państwo, ale też region posiada odmienne funkcje wewnętrzne i zewnętrzne i nimi to właśnie należy się kierować przy układaniu kryteriów bezpieczeństwa państwa. Niektóre państwa opierają swoje bezpieczeństwo narodowe na bogactwie surowców energetycznych takich jak woda, gaz, ropa naftowa. W innych przypadkach państwa opierają bezpieczeństwo narodowe na niematerialnych środkach. Należą do nich m.in. wola narodu w przeciwstawianiu się zagrożeniom, trwałość sojuszy międzynarodowych, bądź aspiracje grup mniejszościowych. W wielu krajach materialnym środkiem ciężkości bezpieczeństwa jest silna armia. Natomiast zasadniczym elementem, bez którego żadne państwo nie może istnieć jest naród²⁰⁴.

Przykładem zmiany sytuacji geopolitycznej i wzrostu zagrożenia państwa w ostatnich kilkunastu latach jest Polska. Od przełomu pierwszej i drugiej dekady XXI w. Polska bierze pod uwagę zarówno zagrożenia militarne jak i niemilitarne. Wskazują na to wyniki analiz zewnętrznego środowiska Polski zawarte w 2013 r. w Białej Księdze Bezpieczeństwa RP. W tejże księdze przewidywano, że możliwa jest wojna na dużą skalę, niosąca za sobą zdecydowany wzrost niebezpieczeństwa. Musiałaby być poprzedzona zmianami w polityce międzynarodowej i strategicznej. Dałoby to czas Polsce i sojusznicznym państwom na przygotowanie państwa do odpowiedniej reakcji. Poza tym w Białej Księdze mówiono o ewentualnych zagrożeniach militarnych, nie mających charakteru zbrojnego, czyli bez użycia sił zbrojnych. Oceniono, że na władze naszego państwa systematycznie wywierana jest presja do podejmowania działań strategicznych. Wskazano, że w pobliżu polskich granic realizowana jest rozbudowa potencjału militarnego (Obwód Kaliningradzki) i zdarzają się praktyczne demonstracje siły, głównie na Białorusi. W analizach wskazano, że dla naszego kraju

²⁰⁴ E. Kochanek, K. Ligęza, J. Kupiński, *Geopolityczne ...*, op. cit., s. 33-35.

największym zagrożeniem są działania w cyberprzestrzeni, dekapitalizacja i sytuacja energetyczna Polski²⁰⁵.

Położenie geopolityczne Polski to graniczenie w większości z krajami, które w pełni uzależniają swoje bezpieczeństwo od NATO, Unii Europejskiej i USA. Chodzi o takie kraje jak: Litwa, Słowacja, Czechy, Niemcy, które mają podobne do Polski, a często nawet zbieżne zapatrywania polityczne. Zbieżność ta przejawia się w szczególności w przeciwstawianiu się agresywnej polityce Rosji. Platformą współpracy pomiędzy wieloma krajami Europy Zachodniej a Środkowo-Wschodniej jest zapobieżenie odbudowaniu przez Rosję jej mocarstwowej siły. Pomimo, że NATO posiada bardzo skuteczne narzędzia przeciwdziałania agresywnym posunięciom Rosji, to jednak wtargnięcie w 2014 r. na terytorium Ukrainy spowodowało poważne zwirowania nie tylko w samym pakcie ale i UE. Doszło do gwałtanego podważenia zaufania do głośzonych gwarancji obrony kolektywnej, wynikającej z art. 5 traktatu waszyngtońskiego. W zaistniałej sytuacji, w obliczu wojny toczącej się za granicą, Polska zmuszona została do dokonania zmian we własnej polityce bezpieczeństwa. Na zorganizowanym w 2016 r. w Warszawie szczycie NATO, Polska doprowadziła do zmian w samym Sojuszu Północnoatlantyckim. Dotyczyło to m.in. rozmieszczenia sił wojskowych na tzw. wschodniej flance NATO, w tym w Polsce, i wspólnych, skutecznych działań politycznych z krajami bałtyckimi. W obliczu wyzwań globalnych Polska umie podejmować wspólne wyzwania, realizując operacje reagowania kryzysowego, rozwijając współpracę militarną i nie unikanie wzajemnego rozwijania zdolności bojowych w ramach współpracy w NATO²⁰⁶.

Przełom drugiej i trzeciej dekady XXI w., mimo pandemii COVID-19 przebiegał w zagrożeniu coraz bardziej agresywnej międzynarodowej polityki Rosji i Białorusi. W przypadku Rosji była to polityka anty NATO-wska połączona z demonstracją militarną wzdłuż granicy z Ukrainą, co w konsekwencji zakończyło się agresją Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. Co do Białorusi to agresywna polityka tego kraju wobec Polski i Zachodu przybrała wymiar agresji migracyjnej ludności z obszaru Bliskiego Wschodu i środkowej Azji, która wprowadzona w błąd przez służby specjalne Białorusi przybywała to tego kraju skuszona łatwą

²⁰⁵ W. Krzeszowski, *Zagrożenia warunkujące rozwój systemu bezpieczeństwa i systemu obronnego państwa*, [w:] *Przemysł zbrojeniowy w systemie obronnym państwa*, red. A. Nowakowska-Krystman, A. Tomaszewski, P. Zamelek, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa 2018, s. 76-77.

²⁰⁶ L. Elak, *Potencjał wojsk lądowych wobec współczesnych wyzwań bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa, 2020, s. 23-24.

możliwością przejścia granicy z Unią Europejską między Polską a Białorusią. Konsekwencją tego było wybudowanie w 2022 r. wysokiego płotu na granicy lądowej między tymi krajami.

Proces redukcji i wzrostu stanów osobowych SZ RP w latach 1999-2022

Ocenę współczesnego polskiego potencjału militarnego należy przeprowadzić w kontekście zmian organizacyjnych i zmniejszenia stanów osobowych Sił Zbrojnych RP, które zostały zrealizowane w pierwszej dekadzie XXI wieku, po wejściu Polski do NATO w 1999 r. W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele opisów geopolitycznych uwarunkowań powodujących redukcję polskiego potencjału militarnego, a następnie jego odbudowę. Jednym z zasadniczych elementów powodujących tę redukcję, był fakt wejścia Polski do NATO, sojuszu gwarantującego Polsce wsparcie wojskowe w wypadku agresji zewnętrznej. Ta traktatowa gwarancja była przez wielu polityków podstawą do twierdzenia, że utrzymywanie armii na poziomie z poprzedniego okresu – samodzielności strategicznej lat 90. – jest już niepotrzebna. Przyjęte kolejne koncepcje, programy, czy modele Sił Zbrojnych RP, łącznie z profesjonalizacją, miały jeden cel – redukcję ilościową we wszystkich wymiarach: ludzkich i sprzętowych. Osobnym elementem była jakość uzbrojenia i sprzętu, który był restrukturyzowany, ale obserwując obecną wojnę rosyjsko-ukraińską, można zauważyć, że każda zlikwidowana jednostka wojskowa obniżała możliwości militarne Polski do obrony kraju.

Tym samym dla lepszego zobrazowanie współczesnej odbudowy potencjału militarnego należy prześledzić proces redukcji Sił Zbrojnych RP. Proces redukcji ilościowej żołnierzy, w tym w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych RP przedstawia Tabela 1. Charakterystyczna jest redukcja w pierwszych 5. latach po wejściu do NATO – objęła ona 100 tys. żołnierzy, co jest bardzo szybką redukcją, potwierdzającą poprzednią tezę, że politycy przyjęli koncepcję bezpieczeństwa gwarantowanego przez Sojusz Północnoatlantycki.

Tabela 1. Stan ilościowy żołnierzy Sił Zbrojnych RP i poszczególnych rodzajów SZ RP w okresie restrukturyzacji 1999-2010.

Rodzaje Sił Zbrojnych RP	1999 r.	2005 r.	2010 r.
Siły Zbrojne RP – stan ogólny	240 tys.	141,5 tys.	100 tys.
Wojska Lądowe	142,5 tys.	89 tys.	47,3 tys.

Siły Powietrzne*	55,3 tys.	30 tys.	17,5 tys.
Marynarka Wojenna	17 tys.	14,5 tys.	8 tys.
Wojska Specjalne	-	-	1,6 tys.

* w 1999 r. Wojska Lotnicze i Obrony Powietrznej

Źródło: Opracowano na podstawie J. Kajetanowicz, *Transformacja Sił Zbrojnych RP 1999-2020. Aspekt organizacyjny*, Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej 19 (2021), z. 1, Lublin, s. 85-93.

Natomiast zasadnicza redukcja organizacyjna w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych RP po wejściu do NATO na przestrzeni I dekady XXI wieku konsekwentnie usuwała związki operacyjno-taktyczne i duże jednostki wojskowe. Jednym z krytycznych momentów w redukcji Sił Zbrojnych RP była decyzja likwidacji Dowództwa i Sztabu 1 Warszawskiej Dywizji Zmechanizowanej w Legionowie w 2011 r., która całkowicie usuwała szczebel związku taktycznego odpowiedzialnego za obronę obszaru wschodniej Polski. Część tej odpowiedzialności przejęło Dowództwo i Sztab 16 Dywizji Zmechanizowanej, której zasięg operacyjnego działania przekraczał wszystkie normy dla związku taktycznego.

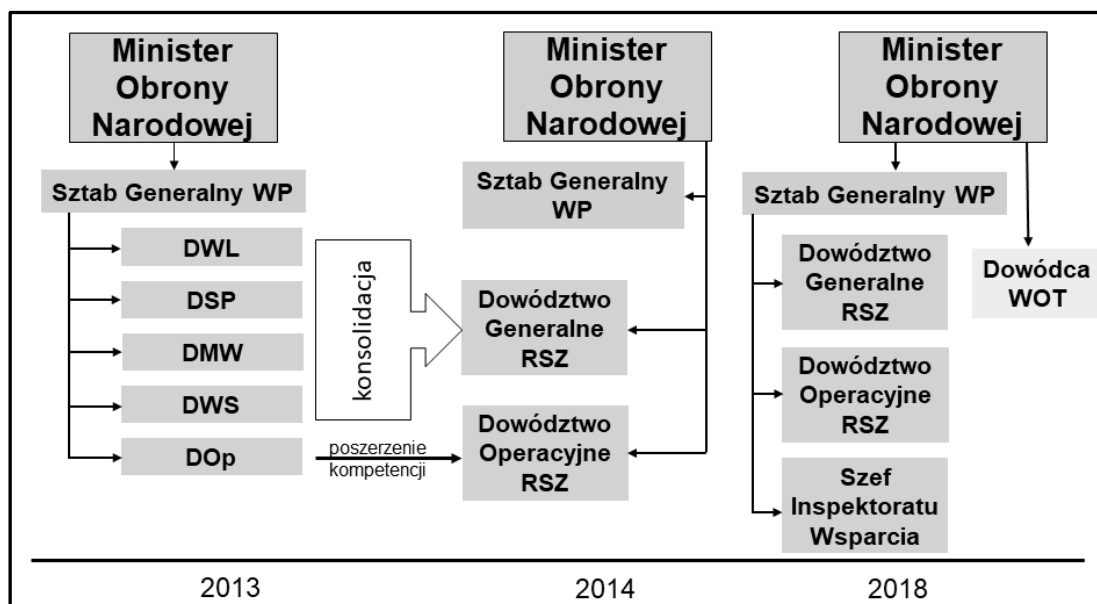
Redukcje w Siłach Zbrojnych RP poddawane były coraz większej krytyce, gdzie zwracano uwagę, że Federacja Rosyjska konsekwentnie od 2009 r. reformuje swoją armię w wielu aspektach, w tym głównie w organizacji struktur oraz jakości uzbrojenia i sprzętu. Pojawiły się doniesienia dotyczące podjęcia produkcji broni precyzyjnego rażenia, w tym systemów rakiet lądowych Iskander, morskich Kalibr oraz systemów przeciwrakietowych i przeciwlotniczych. Zwracano uwagę, że Rosja konsekwentnie przeznaczająca coraz większe środki finansowe na zbrojenia. Za tym szła rozbudowa i reforma poszczególnych rodzajów sił zbrojnych oraz rozmieszczanie nowej broni w zachodniej części Rosji wraz z Obwodem Kaliningradzkim²⁰⁷. Ponadto w drugiej dekadzie XXI wieku obwód był regularnie wzmacniany nowym uzbrojeniem i sprzętem oraz tworzono nowe jednostki wojskowe wraz z nowymi strukturami organizacyjnymi²⁰⁸.

²⁰⁷ *Obwód Kaliningradzki 2016 społeczeństwo, gospodarka, armia*, Raport OSW 12/2016, Warszawa 2016, s. 17-18.

²⁰⁸ por. J.Nowicka, D.Brązkiewicz, Z.Ciekanski, *Odbudowa polityczno-militarnego znaczenia Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej w drugiej dekadzie XXI wieku*, [w:] *Procesy przemian systemowych na obszarze postradzieckim*, półrocznik „Studia Wschodnioeuropejskie” Nr 15/2021, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2021, s. 309-325.

Mimo redukcji polska armia przechodziła zmiany wynikające z zaangażowania Sił Zbrojnych RP w pierwszej dekadzie XXI wieku w misje w Iraku i Afganistanie. Udział w misjach bojowych pozwolił polskim żołnierzom na korektę szkolenia i zgrywania pododdziałów oraz zgłaszania zapotrzebowania na nowy sprzęt i uzbrojenie. Nie analizując wielu szczegółowych aspektów należy stwierdzić, że początek drugiej dekady XXI wieku rozpoczął się w Siłach Zbrojnych RP od racjonalnej polityki przebudowy i odbudowy jakościowej potencjału militarnego. Na początku dotyczącej jakości uzbrojenia i sprzętu dla zawodowej armii, która po zawieszeniu poboru do zasadniczej służby wojskowej, był zwiastunem jakościowych zmian w wojsku. Był to efekt dokumentu przyjętego przez Ministra Obrony Narodowej: „Programu rozwoju Sił Zbrojnych RP w latach 2009-2018”, zastąpionego w 2012 kolejnym dokumentem: „Program rozwoju Sił Zbrojnych RP w latach 2013-2022”. Następnym elementem była reforma w strukturach dowodzenia. Na początku 2014 r. rozformowano dowództwa rodzajów Sił Zbrojnych RP: Wojsk Lądowych, Sił Powietrznych, Marynarki Wojennej i Wojsk Specjalnych. W ich miejsce utworzone zostało Dowództwo Generalne Rodzajów Sił Zbrojnych z siedzibą w Warszawie. Jednocześnie Dowództwo Operacyjne Sił Zbrojnych przemianowano na Dowództwo Operacyjne Rodzajów Sił Zbrojnych²⁰⁹.

Rysunek 1. Proces zmian Systemu Kierowania i Dowodzenia SZ RP w drugiej dekadzie XXI wieku.

Źródło: Opracowanie własne.

²⁰⁹ Ustawa z dnia 21 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy o urzędzie Ministra Obrony Narodowej oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2013 poz. 852.

Tendencje zmniejszania stanu ilościowego żołnierzy Sił Zbrojnych RP ustabilizowały się po zawieszeniu poboru w 2009 r. i uzyskaniu w 2010 r. stanu 110 tys. żołnierzy zawodowych i żołnierzy Narodowych Sił Rezerwy (NSR). Proces odbudowy ilościowej żołnierzy, w tym w poszczególnych rodzajach Sił Zbrojnych RP oraz zmian ilościowych w tworzonych Wojskach Obrony Terytorialnej i wygaszanych Narodowych Sił Rezerwy przedstawia Tabela 2.

Tabela 2. Stan ilościowy żołnierzy Sił Zbrojnych RP, w tym poszczególne rodzaje SZ RP i żołnierze NSR w okresie odbudowy 2011-2022.

Sily Zbrojne RP	2011 r.	2018 r.	2022 r.
Stan ogólny	120 tys.	144,1 tys.	163,1 tys.
Wojska Lądowe	46,1 tys.	47,9 tys.	53,9 tys.
Siły Powietrzne	17,4 tys.	16,4 tys.	17,2 tys.
Marynarka Wojenna	8,1 tys.	7 tys.	6,9 tys.
Wojska Specjalne	1,6 tys.	3,5 tys.	3,5 tys.
Wojska Obrony Terytorialnej*	-	19,7 tys.	39,5 tys.
Narodowe Siły Rezerwy	20 tys.	12 tys.	1 tys.

*żołnierze zawodowi i żołnierze rezerwy terytorialnej służby wojskowej

Źródło: Opracowano na podstawie *Informacje o budżecie resortu Obrony Narodowej za lata 2010-2022*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/postawowe-informacje-o-budzecie> [dostęp, 04.03.2023].

Po zwiększeniu w 2011 r. do 20 tys. liczby żołnierzy Narodowych Sił Rezerwy i osiągnięciu ogólnego stanu 120 tys. żołnierzy Sił Zbrojnych RP, wielkość ta utrzymywała się do 2017 r. Przełomowym był 2018 r. i 2022 r., kiedy dzięki tworzonym strukturom Wojsk Obrony Terytorialnej i 18 Dywizji Zmechanizowanej Wojsk Lądowych liczebność żołnierzy wzrosła do 144 tys., a następnie do 160 tys., w tym 110 tys. to żołnierze zawodowi. Ogólny stan liczebny żołnierzy w 2022 r. przekroczył 160 tys.²¹⁰, a przygotowane akty prawne mają sukcesywnie

²¹⁰ *Informacje o budżecie resortu Obrony Narodowej za lata 2010-2022*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/postawowe-informacje-o-budzecie>, [dostęp, 04.03.2023].

zwiększać tę liczbę. W kwietniu 2022 r. weszła w życie Ustawa o obronie Ojczyzny z 11 marca 2022 r., która opiera się na trzech filarach – zwiększeniu finansowania Sił Zbrojnych RP, wprowadzeniu koncepcji obrony powszechnej i zwiększeniu liczebności Wojska Polskiego. Przyjęto wydatki na obronność na poziomie 3,0 % Produktu Krajowego Brutto (PKB), dobrowolną zasadniczą służbę wojskową, nowe rodzaje służby wojskowej, zmiany w finansowaniu i system zachęt do służby. W przyjętych rozwiązaniach wprowadzona dobrowolna zasadnicza służba wojskowa skierowana jest do ochotników, którzy odbędą 28-dniowe szkolenie podstawowe, a potem do 11 miesięcy szkolenie specjalistyczne. To jedno z rozwiązań, które umożliwi zwiększenie liczebności Sił Zbrojnych RP do ok. 300 tys. żołnierzy w ciągu kilku lat. Będzie to ok. 250 tys. żołnierzy zawodowych i ok. 50 tys. żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej²¹¹. Ustawa o obronie Ojczyzny nie przewiduje przywrócenia obowiązkowej służby wojskowej, ale wprowadzone rozwiązania mają powiększyć liczbę wyszkolonych żołnierzy rezerwy.

Na przełomie 2015 i 2016 r. powrócono do koncepcji utworzenia wojsk obrony terytorialnej. Koncepcje obrony terytorialnej kraju podpisał 25 kwietnia 2016 r. Minister Obrony Narodowej, która zakładała sformowanie 17 brygad OT liczących 35 tys. żołnierzy²¹². Wojska te miały stanowić odrębny rodzaj sił zbrojnych. Oficjalna data utworzenia tej formacji, to 1 stycznia 2017 r. Od strony prawnej sankcjonowała to znowelizowana 16 listopada 2016 r. ustawa o powszechnym obowiązku obrony RP, której zapisy stworzyły prawne podwaliny do tego, by rozpocząć proces odbudowy obrony terytorialnej, jako piątego w Siłach Zbrojnych RP rodzaju wojsk – Wojsk Obrony Terytorialnej. Ustawę podpisał prezydent Rzeczypospolitej Polskiej Andrzej Duda 20 grudnia 2016 r. Przyjęte rozwiązania określają zadania obrony terytorialnej, które dotyczą głównie realizacji lokalnych zadań obronnych. Skład i struktura WOT oraz system kierowania nimi zostały dostosowane do podziału terytorialnego państwa oraz lokalnych potrzeb i warunków. Tym samym WOT urealnił naturalne połączenie terytorium i jego mieszkańców w system zdolny do skutecznego działania w różnych stanach funkcjonowania państwa. Budowa WOT postępowała etapowo w latach 2018-2021, od wschodu do zachodu kraju. W marcu 2021 r. Minister Obrony Narodowej zapowiedział formowanie kolejnych trzech brygad OT. Nowe brygady zostaną utworzone w Warszawie – 18

²¹¹ *Zwiększenie liczebności Wojska Polskiego*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/zwiekszenie-liczebnosci-wojska-polskiego->, [dostęp, 12.04.2023].

²¹² *Szef MON podpisał koncepcję obrony terytorialnej kraju*, 25.04.2016, PAP, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,510965,szef-mon-podpisał-koncepcje-obrony-terytorialnej-kraju.html>, [dostęp, 09.02.2023].

Stołeczna Brygada OT, w Chełmie – 19 Nadbużańska Brygada OT oraz Przemysłu – 20 Przemyska Brygada OT. Ich lokalizacja w tej części kraju wynika z uwarunkowań geopolitycznych na wschodzie Europy. Na koniec 2022 roku liczebność żołnierzy WOT przekroczyła 36 tys²¹³.

Transformacja technicznego potencjału militarne Polski

Do momentu wejścia w życie Ustawa o obronie Ojczyzny z 11 marca 2022 r., która zakłada obecne wydatki na obronność na poziomie 3,0% PKB, wysokość budżetu obronnego w Polsce wynikała z Ustawy z dnia 25 maja 2001 r. o przebudowie i modernizacji technicznej oraz finansowaniu Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Przez wiele lat zakładała ona finansowanie potrzeb obronnych Rzeczypospolitej Polskiej w wysokości 1,95% PKB, a następnie od 2015 r. nie mniej niż 2,0% PKB, ostatecznie w kolejnej nowelizacji określając ściśle następujące proporcje tych wydatków w następnych latach od 2,1% w 2020 r do 2,5% w 2030 r. Ta zwiększająca się tendencja przeznaczania coraz większej części PKB na obronność wynikała m.in. z faktu zwiększania ilościowego stanu żołnierzy, a przede wszystkim z planowanych wydatków na realizację Planów Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP. W 2022 r. planowane wydatki osiągnęły kwotę prawie 58 mld złotych, gdy jeszcze pięć lat wstecz wynosiły 37 mld złotych. Rzeczywiste wydatki na obronność bardziej obrazują wzrost środków finansowych przeznaczanych na cele obronne²¹⁴. Zapowiadany w Ustawie o obronie Ojczyzny z 11 marca 2022 r. skok wydatków na obronność nastąpił w 2023 r. To w tym roku zgodnie z projektem budżetu na obronę narodową zaplanowano aż 97,4 mld zł (3,0% PKB). To aż ok. 40 mld zł (68,6%) wyższe wydatki, niż zaplanowane w budżecie na obronę narodową w 2022 rok. Ponadto na wydatki obronne zostanie przeznaczony około 30-40 mld zł z Funduszu Wsparcia Sił Zbrojnych, organizowanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego (głównie na zakup uzbrojenia za granicą). Razem ok. 127,8 mld zł, czyli co najmniej 4,0% PKB²¹⁵, co stawia Polskę w czołówce NATO.

Oprócz reorganizacji struktur kierowania i dowodzenia Siłami Zbrojnymi RP oraz zwiększania stanów osobowych żołnierzy, jednym z najważniejszych elementów stanowiących o możliwościach militarnych polskiego wojska była i jest realizowana modernizacja

²¹³ *Wojska Obrony Terytorialne*, Portal WOT, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/teczka-prasowa/o-nas>, [dostęp, 05.04.2023].

²¹⁴ *Informacje o budżecie resortu Obrony Narodowej...*, op. cit.

²¹⁵ T. Dmitruk, *Budżet obronny Polski na 2023 rok*, Nowa Technika Wojskowa Nr 3/2023, Wydawnictwo Magnum X, Warszawa, s. 16.

techniczna. Podpisany 11 grudnia 2012 r. „Plan Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP w latach 2013-2022” oraz zatwierdzony wcześniej „Program rozwoju Sił Zbrojnych RP w latach 2013-2022” uruchomiły nowy etap modernizacji polskiej armii. Zasadniczym celem modernizacji technicznej był rozwój zdolności operacyjnych Sił Zbrojnych RP, w tym wzmacnianie potencjału bojowego do realizacji narodowych i sojuszniczym zobowiązań, zgodnie z art. 5 Traktatu Waszyngtońskiego. Dla poprawy zdolności bojowej Sił Zbrojnych RP najważniejsze zadania zostały ściśle pogrupowane w tzw. programach operacyjnych i uszeregowane według najistotniejszych priorytetów. Początkowo istniało 14 programów, po czym w 2016 r. przyłączono narodową kryptologię i cyberobronę. 7 października 2016 r. Minister Obrony Narodowej podpisał zmodernizowany „Plan Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP na lata 2017-2022”. Powodem modernizacji był fakt niedoszacowania zaplanowanych kosztów, a niektóre programy (zakup śmigłowców) zostały zakwestionowane. Wielkość niedoszacowania sięgała 100 mld zł. Następny, zmieniony plan został podpisany 28 lutego 2019 r. a jego realizacja została wydłużona o 4 lata – „Plan Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP na lata 2017-2026”. 10 października 2019 r. Minister Obrony Narodowej podpisał po raz kolejny zmodernizowany plan z nowym okresem realizacji: „Plan Modernizacji Technicznej Sił Zbrojnych RP na lata 2021-2035” z uwzględnieniem 2020 r. Wydłużony okres planistyczny z 10 do 15 lat wynikał z faktu podpisywania wieloletnich kontraktów.

Rysunek 2. Proces zmian terminów realizacji Planów Modernizacji Technicznej SZ RP w drugiej dekadzie XXI wieku.

Źródło: Opracowanie własne.

W okresie drugiej dekady realizowano kilka najważniejszych programów modernizacji Wojsk Lądowych, które związane były głównie z pozyskaniem nowszych czołgów Leopard 2, kołowych transporterów opancerzonych Rosomak, haubic Krab, moździerzy Rak, zestawów przeciwlotniczych Poprad czy przenośnych przeciwlotniczych pocisków raketowych Piorun i przenośnych przeciwpancernych pocisków raketowych Spike-LR. Kilka kolejnych zadań znajduje się w fazie przygotowania do rozpoczęcia dostaw.

Tabela 3. Zwiększony skokowo zakup uzbrojenia dla Siły Zbrojne RP w 2022 r. – największe zamówienia.

Lp.	Rodzaj uzbrojenia	Ilość	Koszt w USD	Termin dostawy
1.	czołgi Abrams M1A2SEPV3	250	4,75 mld	2025- 2026
2.	wyrzutnie K239 Chunmoo	218	3,55 mld	2023- 2027
3.	czołgi K2	180	3,37 mld	2022- 2025
4.	samoloty FA-50	48	3,00 mld	2023- 2028
5.	armatohaubice K9	212	2,40 mld	2022- 2026
6.	śmigłowce AW149	32	1,90 mld	2023- 2029

Źródło: Opracowano na podstawie *Polskie zakupy broni w 2022 roku. Kosztowna droga do militarnej potęgi*, 31.12.2022, Portal wp.pl, <https://tech.wp.pl/polskie-zakupy-broni-w-2022-roku-kosztowna-droga-do-militarnej-potegi,6850521480411968a>, [dostęp, 04.03.2023].

W rezultacie rosyjskiej agresji na Ukrainę, w Polsce planuje i realizuje się zwiększenie wielkości Wojsk Lądowych, w tym dostawy nowego uzbrojenia i sprzętu w miejsce wycofywanego lub przekazanego Ukrainie. Przykładem są tutaj zakupy nowoczesnych czołgów. Dopracowano umowy dostaw z USA 250 nowych czołgów Abrams (dostawa w latach 2025-2026) i 116 używanych czołgów Abrams (dostawa w 2023), oraz z Korei Południowej 180 czołgów K2 (dostawa w latach 2022-2025) i 820 czołgów K2PL, które mają być

produkowane od 2026 w Polsce. Powyższe zakupy, szczególnie te które mają dotrzeć do wojska w najbliższych 2-4 latach są uzupełnieniem przekazanych stronie ukraińskiej ok. 200 czołgów T-72/T-72M1R i PT91. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że pozostałe czołgi na bazie T-72 również zostaną sukcesywnie przekazane stronie ukraińskiej. Wszystkie nowo zamówione nowoczesne czołgi będą elementem rozbudowy siły pancernej Wojsk Lądowych do planowej ilości 1613 czołgów (4 bataliony Leopard 2, 6 batalionów Abrams i 17 batalionów K2/K2PL)²¹⁶. Do tego dochodzi też duża rozbudowa wojsk raketowych i artylerii na czele z zakupem 200 amerykańskich wyrzutni M141 HIMARS i 300 południowokoreańskich K239 Chunmoo²¹⁷ oraz dalsze zakupy 48 sztuk haubic Krab, które mają trafić do odbiorcy w latach 2025-2027. Do polskich jednostek ma trafić również 212 zamówionych w Korei Południowej haubic K9 (dostawa do 2026), a kolejne 460 K9PL ma być wyprodukowane w Polsce²¹⁸. Kolejnym elementem wspierającym artylerię jest proces pozyskiwania i opracowywania rodzimej amunicji precyzyjnego rażenia do haubic Krab i K9²¹⁹. Jest to tym ważniejsze, że działania na Ukrainie pokazały, jak szybko w toku działań zbrojnych wyczerpują się zapasy amunicji. Oprócz Wojsk Lądowych Plan Modernizacji Technicznej obejmuje pozostałe rodzaje Sił Zbrojnych RP.

Podsumowanie

Znaczenie bezpieczeństwa militarnego jest w ostatnim okresie jednym z priorytetów państw Europy Środkowo-Wschodniej, szczególnie leżących w bezpośredniej styczności z granicami takich państw jak Rosja i Białoruś oraz broniącej się przed agresją Ukrainy. Polska granicząc z wszystkimi wymienionymi państwami jest narażona na największe ryzyko wystąpienia niekorzystnych sytuacji mogących zagrozić suwerenności terytorialnej. Po okresie zachwytu obecnością w NATO w I dekadzie XXI w. i obniżania stanów osobowych wojska, podjęto w II dekadzie XXI w. działania reformatorskie, które przerodziły się w przyspieszone

²¹⁶ T. Dmitruk, *Modernizacja Wojsk Lądowych 2012-2035*, Nowa Technika Wojskowa 9/2022, Wydawnictwo Magnum X, Warszawa, s. 14-16.

²¹⁷ Ł. Michalik, *Polska kupuje 300 koreańskich wyrzutni K239 Chunmoo i licencję na amunicję*, 13.10.2022, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/polska-kupuje-300-koreanskich-wyrzutni-k239-chunmoo-i-licencje-na-amunicje,6822635203222368a>, [dostęp, 06.03.2023].

²¹⁸ Ł. Michalik, *AHS Krab błyszczący na tle konkurentów. Niestety wyrok na niego już zapadł*, 26.10.2022, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/ahs-krab-blyszczcy-na-tle-konkurentow-mimo-tego-wyrok-na-niego-juz-zapadl,6827138539633184a>, [dostęp, 06.03.2023].

²¹⁹ Ł. Michalik, *Jeden pocisk – jedno trafienie. APR 155 to polska amunicja naprowadzana laserowo*, 25.04.2023, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/jeden-pocisk-jedno-trafienie-apr-155-to-polska-amunicja-naprowadzana-laserowo,6891180274776672a>, [dostęp, 29.04.2023].

działania odbudowy ilościowej stanów osobowych armii. Przyjęte koncepcje wiązały się z tworzeniem nowego rodzaju wojsk – Wojsk Obrony Terytorialnej i powstania nowych jednostek wojskowych na wschodzie Polski, głównie Wojsk Lądowych w ramach tworzonej 18 Dywizji Zmechanizowanej.

Zdecydowanym ruchem podnoszącym proces odbudowy bezpieczeństwa militarnego Polski było uchwalenie Ustawy o obronie Ojczyzny z 11 marca 2022 r. Ten akt prawny uchwalony w okresie początku wojny rosyjsko-ukraińskiej, swoimi zapisami podniósł wydatki na obronność do 3,0% PKB i stworzył warunki powołania Funduszu Wsparcia Sił Zbrojnych, organizowanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego. Tym samym kumulacja wydatków na obronność może co roku osiągać około 4,0% PKB. Jest to ważne w najbliższych latach kiedy przyspieszono reformę armii poprzez powiększanie ilościowe stanów osobowych i zakupy nowego uzbrojenia i sprzętu, w przeważającej części dla Wojsk Lądowych.

Większość planowanych wydatków finansowych będzie związana z zakupem nowoczesnego uzbrojenia i sprzętu, a w przyszłości z produkcją części uzbrojenia w rozbudowywanym polskim przemyśle zbrojeniowym. Charakterystyczny dla tego trendu był rok 2022, kiedy dokonano znaczących zakupów uzbrojenia połączonych z podpisaniem wieloletnich umów na realizację ich dostaw. Zdecydowano się na zakupy w krajach o dużym potencjale produkcji zbrojeniowej, czyli w USA i Republice Korei. Te dwa kraje współpracujące w tym zakresie spełniają wysokie kryteria produkowanego uzbrojenia gwarantując duży skok jakościowy Sił Zbrojnych RP. Oczywiście duże wydatki finansowe i organizacyjne na rzecz poprawy bezpieczeństwa militarnego mają podnieść to bezpieczeństwo w możliwie jak najszybszym czasie, co i tak wiąże się z kilkuletnim procesem, po realizacji którego będzie można przyjąć osiągnięcie statusu kraju z dużym potencjałem militarnym gwarantującym odstraszanie dla potencjalnego agresora.

Streszczenie:

Przedmiotem badań niniejszej pracy jest proces zmian w Siłach Zbrojnych RP wynikających z uwarunkowań geopolitycznych w obszarze Europy Środkowo-Wschodniej i odbudowy potencjału militarnego Polski. Celem pracy jest przedstawienie zmian w Siłach Zbrojnych RP, ze szczególnym uwypukleniem odbudowy stanów osobowych i realizacji modernizacji technicznej. W związku z przedmiotem badań i celem badań, powstał główny problem badawczy, który został wyrażony w postaci następującego pytania: Jak szerokie są zmiany ilościowe i jakościowe realizowane przez Polskę w zakresie bezpieczeństwa militarnego? Poszukiwanie naukowych rozstrzygnięć, w odniesieniu do określonego głównego problemu badawczego, wymagało przyjęcia i rozwiązania szczegółowych problemów badawczych: 1) Jak wraz ze zmianą sytuacji geopolitycznej Europy Środkowo-Wschodniej

wzrastało zagrożenie Polski? 2) Jak przebiegała reorganizacja potencjału ludzkiego Sił Zbrojnych RP na przestrzeni dwóch pierwszych dekad XXI wieku? 3) Jak realizowana jest modernizacja techniczna potencjału militarnego Polski, szczególnie po wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2022 r.? Przeprowadzone badania wstępne, określony cel badań i problemy badawcze zdeterminowały przyjętą na potrzeby badań hipotezę główną: Zwiększające się zagrożenie państw obszaru Europy Środkowo-Wschodniej, wynikające ze zmiany polityki Federacji Rosyjskiej od początku XXI wieku i agresji na Ukrainę, doprowadziła do realizacji odbudowy potencjału militarnego Polski. Weryfikacji dostępnych materiałów dokonano poprzez analizę i krytykę dostępnej literatury przedmiotu oraz faktów z najnowszych informacji prasowych.

Słowa kluczowe:

Bezpieczeństwo militarne państwa, budżet obronny Polski, stan osobowy Sił Zbrojnych RP, Plan Modernizacji Technicznej RP

Key words:

Military security of the state, Poland's defense budget, personnel of the Polish Armed Forces, Technical Modernization Plan of the RP

Bibliografia:

1. Dmitruk T., *Budżet obronny Polski na 2023 rok*, Nowa Technika Wojskowa Nr 3/2023, Wydawnictwo Magnum X, Warszawa.
2. Dmitruk T., *Modernizacja Wojsk Lądowych 2012-2035*, Nowa Technika Wojskowa 9/2022, Wydawnictwo Magnum X, Warszawa.
3. Elak L., *Potencjał wojsk lądowych wobec współczesnych wyzwań bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa, 2020.
4. *Informacje o budżecie resortu Obrony Narodowej za lata 2010-2022*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/postawowe-informacje-o-budzecie>.
5. Kochanek E., Ligęza K., Kupiński J., *Geopolityczne aspekty bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Akademickie AMW, Gdynia 2019.
6. Krzeszowski W., *Zagrożenia warunkujące rozwój systemu bezpieczeństwa i systemu obronnego państwa*, [w:] *Przemysł zbrojeniowy w systemie obronnym państwa*, red. A. Nowakowska-Krystman, A. Tomaszewski, P. Zamelek, Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej, Warszawa 2018.
7. Michalik Ł., *AHS Krab błyszczy na tle konkurentów. Niestety wyrok na niego już zapadł*, 26.10.2022, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/ahs-krab-blyszczy-na-tle-konkurentow-mimo-tego-wyrok-na-niego-juz-zapadl,6827138539633184a>.
8. Michalik Ł., *Jeden pocisk – jedno trafienie. APR 155 to polska amunicja naprowadzana laserowo*, 25.04.2023, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/jeden-pocisk-jedno-trafienie-apr-155-to-polska-amunicja-naprowadzana-laserowo,6891180274776672a>

9. Michalik Ł., *Polska kupuje 300 koreańskich wyrzutni K239 Chunmoo i licencję na amunicję*, 13.10.2022, Portal Wirtualnej Polski, <https://tech.wp.pl/polska-kupuje-300-koreanskich-wyrzutni-k239-chunmoo-i-licencje-na-amunicje,6822635203222368a>.
10. *Obwód Kaliningradzki 2016 społeczeństwo, gospodarka, armia*, Raport OSW 12/2016, Warszawa 2016.
11. Nowicka J., Brązkiewicz D., Ciekanowski Z., *Odbudowa polityczno-militarnego znaczenia Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej w drugiej dekadzie XXI wieku*, [w:] *Procesy przemian systemowych na obszarze postradzieckim*, półrocznik „Studia Wschodnioeuropejskie” Nr 15/2021, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2021.
12. Polcikiewicz Z., Siemiątkowski P., Tomaszewski P., *Współczesne wyzwania polityki bezpieczeństwa państwa*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń, 2019.
13. Potulski J., *Wprowadzenie do geopolityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2010.
14. *Szef MON podpisał koncepcję obrony terytorialnej kraju*, 25.04.2016, PAP, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news,510965,szef-mon-podpisal-koncepcje-obrony-terytorialnej-kraju.html>.
15. Ustawa z dnia 21 czerwca 2013 r. o zmianie ustawy o urzędzie Ministra Obrony Narodowej oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2013 poz. 852.
16. *Wojska Obrony Terytorialne*, Portal WOT, <https://media.terytorials.wp.mil.pl/teczka-prasowa/o-nas>.
17. *Zwiększenie liczebności Wojska Polskiego*, Portal MON, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/zwiekszenie-liczebnosci-wojska-polskiego>